

הכשרות מורים להוראת ערבית בחינוך העברי מחקר מדיניות יולי 2021

הכשרות מורים להוראת ערבית בחינוך העברי

מחקר מדיניות

יולי 2021

מחקר וכתביבה: יעל מעוז שי
כתיבה ועריכה: יעלה מזור

קראו, ערכו וייעצו: חולוד אדריס, עידן רינג, אמג'ד שביטה ועופר דגן

עמותת סיכוי מודה לבעלי התפקידים בכלל המוסדות על הסיוע באיסוף הנתונים
ובלימוד המתמשך לצורך העמדת מסמך זה.

עריכת לשון: נעמי גליק-עוזרד
עיצוב גרפי ואיור: לירן רביב גרניט
צילום השער: חן גלילי

נייר זה מופיע בערבית באתר האינטרנט של העמותה: www.sikkuy.org.il
מותר ורצוי לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה תוך ציון מפורט של המקור.
אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעמותה.

פרסום זה הופק בשותפות עם

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
TEL AVIV

ותודות לתרומתם הנדיבה של

Lois and Richard England Family Foundation

Alan B. Slifka Foundation

ירושלים

רח' המשוררת רחל 17, בית הכרם ירושלים 9634821
טל' 02-6541225 פקס 02-6541108
מייל: jerusalem@sikkuy.org.il

חיפה

דרך אלנבי 77, חיפה 3566434
טל' 04-8523065 פקס 04-8523188
מייל: haifa@sikkuy.org.il

sikkuy.org.il

facebook.com/sikkuy

twitter.com/Sikkuy

instagram.com/amutat_sikkuy

מבוא	3
רקע - לימודי הערבית בחינוך העברי	6
מחסור במורים להוראת ערבית כשפה שנייה במערכת החינוך העברית	7
היעדר מדידה ומעקב סדורים אחר כמות הלומדים ואיכות הלמידה	7
פירוט הממצאים	9
א. חשיפה לשפה הערבית ושליטה במיומנויות השפה הבסיסיות	9
ב. מספר בוגרי המסלולים להוראת ערבית כשפה שנייה	12
ג. מעורבות אנשי סגל ערבים במסלולים להכשרת מורים לערבית - בכתבת התוכנית ובהוראה	15
המלצות	17
המלצות המופנות למשרד החינוך	17
המלצות המופנות לאוניברסיטאות ולמכללות בעלות מסלולים ותוכניות להוראת ערבית כשפה שנייה	19
המלצות המופנות למועצה להשכלה גבוהה	20

ידיעת השפה הערבית בקרב יהודים יכולה לחזק ולהעשיר את החיים המשותפים של אזרחים יהודים וערבים בישראל, לפתוח צוהר לחברה, לתרבות ולהיסטוריה של המרחב המזרחי תיכוני, וכן לחזק את הקשר עם המורשת של כמחצית מהיהודים בישראל. על פי עמדה רשמית זו של משרד החינוך הוחלט, לכאורה, ללמד את השפה הערבית בבתי הספר העבריים בישראל. מעבר לכך, בשעה שהאזרחיות והאזרחים הערבים משתלבים בקצב גובר באקדמיה, במסחר ובשוק העבודה, כך היכולת לתקשר בשפה הערבית – שפתם של כחמישית מאזרחי המדינה – נעשית חשובה יותר משנה לשנה, ואחד מכישורי החיים הבסיסיים הדרושים לבוגרי מערכת החינוך. אף על פי כן, הרוב המכריע של אזרחי ישראל דוברי העברית אינם מסוגלים להתבטא בערבית ברמה בסיסית, אף שלכאורה השפה הערבית אמורה להילמד כמקצוע חובה בבתי הספר הממלכתיים והממלכתיים-דתיים בכיתות ז'-ט'. מרבית התלמידים – אלה שנכחו בשיעורי ערבית ואלה שלא למדו ערבית כלל – מסיימים את לימודיהם בלי יכולת תקשורת מזערית בשפה חשובה זו.

תוכניות ההכשרה להוראת ערבית כשפה שנייה בישראל מהוות מראָה למצב הוראת הערבית בחינוך העברי ולמעמדה. כל פעולה לקידום ולחיזוק הוראת הערבית בישראל חייבת לכלול גם חיזוק והעמקה של התוכניות הללו. אומנם, אלה מתבססות על תוכנית הלימודים של משרד החינוך ואף נועדו לשרת אותה כפי שיתואר בהמשך. יחד עם זאת, המורה הנפגש עם תלמידיו בכיתה אינו מייצג רק את מיומנותיו שלו ואת תפיסת המקצוע שלו, אלא מתווך לתלמידים גם את מדיניות משרד החינוך כלפי הוראת השפה הערבית וכלפי השפה הערבית בכלל – זו המוצהרת וזו שבפועל. ועל כן לא יהיה ניתן לקדם שינוי בהוראת הערבית ללא טיפול בהכשרות המורים לעתיד.

לתפיסתנו, החברה היהודית בישראל צריכה ללמוד את השפה הערבית כשפה שנייה ולא כשפה זרה שאינה שפת המקום. המל"ג ומסלולי ההוראה מבחינים בין שפת אם, שפה ראשונה ובין שפה זרה. משרד החינוך מכנה את הערבית כשפה זרה שנייה, כאשר השפה הזרה הראשונה היא אנגלית.

המסמך שלפניכם מבקש לספק תמונת מצב מהימנה של הכשרות המורים להוראת ערבית בחינוך העברי לנוכח האתגרים והחסמים הידועים במערכת החינוך. יתרה מזו, לאור ניתוח הנתונים נבקש להמליץ על צעדי מדיניות במערכת החינוך, במועצה להשכלה גבוהה ובמוסדות ההכשרה, שיוכלו לחזק ולקדם את השינוי המתבקש בנושא זה.

הסוגיות המרכזיות שבהן יעסוק מסמך זה:

- מספר הסטודנטים להוראת ערבית שהוכשרו בשנים האחרונות.
- שפת ההוראה בשיעורים והגשת מטלות.
- מעורבות אנשי סגל ערבים במסלולים להכשרת מורים לערבית – בהרכבת התוכנית ובהוראה.

בכל סוגיה נרחיב באמצעות שיקוף והסרה של חסמים רלוונטיים, וננתח את הממצאים שהעלינו. בסיכום המסמך נפרט המלצות לתיקון המצב המיועדות למשרד החינוך, למועצה להשכלה גבוהה (המל"ג) וכן למוסדות להכשרת מורים.

שיטת העבודה

המידע המופיע בסקירה זו נאסף במסגרת תהליך מיפוי שיזמה עמותת סיכוי ברבעון האחרון של שנת 2020. איסוף החומרים נערך בשלושה שלבים: בשלב הראשון אותר ונאסף מידע המופיע באתרי האינטרנט של האוניברסיטאות והמכללות. בשלב השני נאספו נתונים בנוגע למספר מסיימי המסלולים באמצעות פנייה למחלקות הדוברות של האוניברסיטאות והמכללות. בשלב השלישי של תהליך המיפוי קיימנו ראיונות טלפוניים עם העומדים בראש המסלולים להכשרת מורים להוראת ערבית במוסדות השונים המיועדים לחינוך העברי. בשונה מיתר המסלולים ששיתפו בנדיבות במידע ובתובנות, בית הספר לחינוך של אוניברסיטת בר אילן היו היחידים שבחרו שלא לעשות כן. בשל כך הנתונים המתייחסים לתכנית ההכשרה להוראת ערבית במוסד זה, חלקיים.

המוסדות הנכללים בתהליך המיפוי

בתהליך המיפוי נסקרו המסלולים והתוכניות להכשרת מורים להוראת ערבית בישראל, המתקיימים בשלוש אוניברסיטאות ובשלוש מכללות: אוניברסיטת תל אביב, האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת בר אילן, מכללת אורנים, מכללת דוד ילין, המסלול להכשרת אקדמאים להוראת השפה הערבית במכללת בית ברל והמסלול במכון הערבי במכללת בית ברל.¹ מכללת דוד ילין ובית ברל סיפקו מקור מדגמי בלבד לצורך השוואה עם מסלולים המיועדים בעיקרם למערכת החינוך הערבית.

¹ מכללת לוינסקי לחינוך עתידה לפתוח בשנת הלימודים הבאה מסלול התמחות בערבית לתלמידי תואר ראשון בחינוך. התוכנית תכשיר מורים להוראת השפה הערבית כשפה שנייה, ושפת ההוראה בה תהיה ערבית, ויילמדו בה גם תכנים שיאפשרו למורים לנהל שיעור בערבית.

האוניברסיטאות ומכללת בית ברל נמצאות באחריות המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג) והוועדה לתכנון ולתקצוב (ות"ת) – הגופים הממלכתיים המתווים את המדיניות ואת תקצוב מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. מכללת אורנים ומכללת דויד ילין נמצאות בפיקוח משרד החינוך.

מבנה מסלולי ההכשרה השונים

המסלולים להכשרה להוראת ערבית כשפה שנייה באוניברסיטאות מיועדים בעיקר לבוגרי תואר ראשון בשפה וספרות ערבית,² ולכן אין מלמדים בתוך מסלול ההכשרה את השפה הערבית. מסלולים אלו מהווים תחום התמחות דיסציפלינרי במסגרת ההכשרה הגנרית לתעודת הוראה בבתי הספר לחינוך.

המסלול להכשרת אקדמאים במכללת בית ברל דומה במהותו למסלולים הקיימים באוניברסיטאות; רק בעלי תואר ראשון בשפה וספרות ערבית מתקבלים למסלול ההכשרה להוראת ערבית, משום שאין במכללה חוג שבו ניתן ללמוד שפה וספרות ערבית או להשלים במסגרתו קורסים חסרים. המסלול הוא חלק מתוכנית ההכשרה להוראה, ונוסף על התכנים הכלליים המשותפים לכל הלומדים בתוכנית, המסלול מעניק לסטודנטים הדרכה פדגוגית בהוראת הערבית.

התוכנית במכללת אורנים ייחודית ושונה מכלל התוכניות, שכן היא מתמחה בהוראת ערבית כשפה שנייה. הלימודים מבוססים על שילוב לימודי השפה הערבית ולימודי פדגוגיה הממוקדים בהוראת שפה שנייה.

במכללת דויד ילין ובמכון הערבי במכללת בית ברל אין תוכניות להכשרת מורים להוראת ערבית כשפה שנייה אלא תוכניות רב-גילאיות שמכשירות להוראת ערבית בבתי הספר הערביים. בחרנו לכלול שני מוסדות אלו בתהליך המיפוי משום שבאופן עקרוני, בוגרים המעוניינים בכך יכולים להשתלב בחינוך העברי. כאמור, שני מוסדות אלו סיפקו מקור מדגמי בלבד לצורך השוואה עם מסלולים המיועדים בעיקרם למערכת החינוך הערבית.

² באוניברסיטה העברית נפתח בשנת הלימודים תשפ"א מסלול המאפשר לסטודנטים בשנתם הראשונה בלימודי התואר הראשון בשפה וספרות ערבית ללמוד במקביל לימודי תעודה להוראת ערבית כשפה שנייה.

רקע – לימודי הערבית בחינוך העברי

ערבית נלמדת בבתי הספר העבריים כשפה זרה שנייה, נוסף על האנגלית. לכאורה, זהו מקצוע חובה בשנות חטיבת הביניים, אך ניתן ללמוד צרפתית כשפה נוספת במקום ערבית. השוואה בין בעלי ידע בערבית ובאנגלית כשפה זרה³ מעלה כי כ-60% מכלל היהודים בני 20 ומעלה יודעים אנגלית, לעומת 8.6% מכלל היהודים שהגדירו עצמם כבעלי ידע בערבית. מתוכם, מי שדיווחו כי הם בעלי ידע בערבית ורכשו אותו בבית הספר הם 1.6% בלבד מכלל האוכלוסייה היהודית בני 20 ומעלה, לעומת דוברי האנגלית כשפה זרה – 40.5% מבני 20 ומעלה הם בעלי ידע באנגלית שנרכש בבית הספר. מחקר מ-2015⁴ הראה כי רק ל-2.6% מהיהודים בישראל מיומנות קריאה בסיסית, ול-1.4% מיומנות כתיבה בסיסית. פחות מחצי אחוז היו בעלי מיומנות קריאה מתקדמת.

בשנת 2018 פרסמה עמותת סיכוי מחקר שחשף בעיות וחסמים במדיניות משרד החינוך בנוגע להוראת השפה הערבית בבתי הספר העבריים.⁵ המחקר כולל המלצות מדיניות מפורטות, וחלק מרכזי מהן התקבל על ידי ועדת החינוך של הכנסת בדיון מיוחד לציון יום השפה הערבית ב-3 ביולי 2018. הוועדה קראה למשרד החינוך להגביר את לימוד השפה הערבית במערכת החינוך; היא המליצה לקבוע רף מינימלי בערבית כתנאי לקבלת בגרות; להציב יעדים לגידול בהיקף לימוד השפה ולקיים מעקב שיטתי על כך; לפתח מדד אחיד להערכת רמת הידע והשליטה בשפה; לקבוע יעד להבטחת מספר מורים מתאים שיענה על הצורך במערכת.⁶ המלצות אלו לא יושמו עד היום.

בספטמבר 2020 פרסמה עמותת סיכוי נייר עמדה⁷ המתמקד בשלושה חסמים מרכזיים לקידום הוראת הערבית, שלהבנתנו אפשר בהחלט לפעול להסרתם כבר עתה:

- היעדר תמריצים להוראה ולמידה
- היעדר מדידה ומעקב סדורים אחר כמות הלומדים ואיכות הלמידה
- הכשרות המורים וכוח האדם

באופן טבעי, בכל הנושאים שהוזכרו כאן תהיה השפעה על המורים בשטח, אך במסמך זה

⁴ י' שנהב ואחרים: [ידיעת ערבית בקרב יהודים בישראל](#). הוצאת מכון ון ליר 2015

⁴ י' שנהב ואחרים: [ידיעת ערבית בקרב יהודים בישראל](#). הוצאת מכון ון ליר 2015

⁵ בליקוף: [לימוד ערבית בחינוך העברי - מחסמים לסיכויים, מסמך מדיניות מס' 6](#), סיכוי 2018

⁶ לימודי השפה הערבית בבתי הספר במערכת החינוך העברית – לציון יום השפה הערבית, 3 ביולי 2018,

סימוכין: 02769418

⁷ אדרים ומזור: [הוראת ערבית כשפה שנייה - נייר עמדה](#), סיכוי 2020

התמקדנו בשני חסמים בעלי השלכה ישירה על הכשרות המורים לעתיד.

1. מחסור במורים להוראת ערבית כשפה שנייה במערכת החינוך העברית

דוחות שהתפרסמו בשנת 2012 מלמדים כי בחינוך העברי קיים מחסור במורים להוראת ערבית כשפה שנייה,⁸ וכתוצאה מהפער הקיים בכוח האדם בשטח, רבים מן המורים המלמדים את המקצוע חסרי הכשרה נדרשת או בעלי הכשרה חלקית בלבד. ישיבת המועצה להשכלה גבוהה בנושא הערכת איכות הלימודים של התוכניות להוראת שפה וספרות ערבית מתאריך 24.9.2019 מלמדת כי גם בחלוף שבע שנים, סוגיית המחסור במורים להוראת ערבית בחינוך העברי נותרה בעינה.⁹

לעומת המחסור המתואר כאן, בחינוך הערבי נוצר בשנים האחרונות מצב של עודף במורים. בשנת הלימודים תשפ"א (2020/21) לבדה, מתוך כ-9,400 מועמדים שהגישו בקשה לשיבוץ בחינוך הערבי הרשמי, כ-5,500 מהמועמדים שלא שובצו אינם מועסקים בשנה זו כעובדי הוראה במסגרת חינוכית כלשהי המוכרת למשרד החינוך, ובכלל זה 912 מורות ומורים המתמחים בהוראת השפה הערבית כשפה ראשונה – שפת אם.¹⁰

2. היעדר מדידה ומעקב סדורים אחר כמות הלומדים ואיכות הלמידה

מן הנתונים שסיפק עבורנו משרד החינוך בעבר, וגם באיסוף הנתונים למסמך זה, נראה שאין די מעקב אחר היקף יישום הלמידה של המקצוע בבתי הספר: לא מתבצע מעקב שיטתי אחר מספר בתי הספר שמלמדים ערבית ואחר מספר הלומדים את השפה בכל בית ספר. כתוצאה מכך, אי אפשר לפתח מדיניות אפקטיבית ולקבוע יעדים להגדלת מספר הלומדים. בהתאם לכך, מובן שלא ניתן לקבוע יעדים להכשרת כוח הוראה בכמות הראויה. היעדר מעקב והצבת יעדים משפיע באופן ישיר על הנתונים שהוצגו בסעיף הקודם, המעידים על מחסור במורים ובשלב ההכשרה.

כמו כן נראה שאין הגדרת יעדים ברורה לאיכות הלמידה הרצויה בבתי הספר. תכנית

⁸ ראו למשל: דוניצה-שמידט, ס' וזוזובסקי ר'. ביקוש והיצע של מורים במערכת החינוך, שבילי מחקר 2012: 45-51. עמ' 45-51. לנדאו־סטרון, א', אולשטיין, ע', אפרתי, ע', מילסון, מ' ורון־גלבע, ג' (עורכים). הוראת הערבית מנין ולאן? דוח ממפגשים לימודיים. האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים: תשע"ב.

⁹ המועצה להשכלה גבוהה. הדוח הרוחבי – החלטת מל"ג בנושא הערכת איכות הלימודים של התוכניות להוראת שפה וספרות ערבית, פרוטוקול ישיבה מתאריך 24.9.2019.

¹⁰ וייניגר, א'. השתלבות עובדי הוראה ערבים במערכת החינוך. מרכז המחקר והמידע, הכנסת: תשפ"א-2020.

הלימודים של משרד החינוך אומנם מתארת את ארבע מיומנויות התקשורת שבהן התוכנית מקנה ידע לתלמידים, אך אינה מציינת את רמת הידע הנדרשת בכל אחת מהן. בעבר נהג משרד החינוך לקיים בחינה ארצית פנימית בערבית בסוף כיתה ט', כדי לתמרץ מורים ללמד על פי תוכנית הלימודים ולתת להם ולבתי הספר כלי משוב לשיפור עבודתם והישגיהם. כיום אין מעקב רשמי ארצי אחר רמת הידע שצוברים התלמידים במהלך שנות לימודי החובה. משרד החינוך לא קבע סולם מדידה לרמת הידע והשליטה בשפה, ואין מעקב אחר הישגי התלמידים ביחס לרמה הרצויה. לכן אין ביכולת המשרד לפתח מדיניות אפקטיבית לשיפור רמת ההוראה של השפה הערבית.

א. חשיפה לשפה הערבית ושליטה במיומנויות השפה הבסיסיות

גוף המחקר הקיים בנושא הוראת שפה שנייה ולמידתה מבהיר באופן חד משמעי כי רכישת שפה שנייה, בכל גיל, נעשית בצורה יעילה ומקיפה יותר כאשר הלומדים נחשפים לשפת היעד במידה מרבית וזוכים להזדמנויות מגוונות ומרובות לדבר ולכתוב בה.¹¹

המועצה להשכלה גבוהה מדגישה במסמך המלצות ללימודי הוראת השפה האנגלית במכללות, כי יש לקיים את לימודי החינוך והפדגוגיה בשפה האנגלית ככל שניתן.¹² לעומת זאת, המלצה דומה **לא ניתנה על ידי המל"ג** בהתייחסה לתוכניות ההכשרה להוראת השפה הערבית,¹³ ואכן, מדוח האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים עולה, כי למעשה עברית היא שפת ההוראה בתוכניות להכשרת מורים לערבית.¹⁴

יתר על כן, מחצית מכלל הסטודנטים בשנים 2013-2019 שלמדו במסלולי ההכשרה לתעודת הוראה בערבית כשפה שנייה, רכשו את התואר האקדמי שלהם בשפה הערבית בחוגים לשפה וספרות ערבית באוניברסיטאות. מחקר שבחן את מעמדה של הערבית באקדמיה בישראל¹⁵ מתאר כי ההוראה במחלקות הללו חסרה התייחסות מספקת להיבט הדיבור ולערבית מודרנית ותקשורתית; הדיונים בכיתות מתנהלים כמעט כולם בעברית, והלמידה עצמה מבוססת, במידה רבה, על ניתוח ותרגום של טקסטים קלסיים. מכאן שהסטודנטים היהודים המסיימים את מסלולי ההכשרה אינם זוכים לחשיפה מספקת לערבית תקשורתית ואינם מורגלים בהתנהלות שיעור, גם אם אקדמי, בערבית.

לטובת מסמך זה בדקנו מהי שפת ההוראה במסלולים ובתוכניות להוראת ערבית. יש חשיבות כפולה בשפת ההוראה הן כאמצעי לחיזוק יכולות השפה בקרב הסטודנטים, ובמיוחד בהצבת מודל של הוראת שפה בשפת היעד, כאשר יש הבדלים גדולים בין משלבי השפה – הדבורה, ה"תקשורתית" והספרותית.

¹¹ למשל: דובינר, ד'. [התנאים הנדרשים לרכישת שפות והוראתן](#). האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים: 2012.

¹² המועצה להשכלה גבוהה. [החלטת מל"ג לגבי הדוח הרוחבי של הוועדה הבינלאומית להערכת איכות לימודי הוראת אנגלית במכללות האקדמיות לחינוך בישראל](#). פרוטוקול ישיבה מתאריך 21.5.2019.

¹³ המועצה להשכלה גבוהה. [הדוח הרוחבי – החלטת מל"ג בנושא הערכת איכות הלימודים של התוכניות להוראת שפה וספרות ערבית](#), פרוטוקול ישיבה מתאריך 24.9.2019.

¹⁴ לנדא-טטרון, א'. ואח', תשע"ב.
¹⁵ אמארה, מ', דוניצה-שמידט, ס' ועבד אל רחמן מרעי, ע'. [השפה הערבית באקדמיה בישראל: ההיעדרות ההיסטורית, האתגרים בהווה, הסיכויים לעתיד](#). הוצאת מכון ון ליר בירושלים: תשע"ו-2016.

מיומנות זו חשובה במיוחד לנוכח הכשירות הלשונית הנמוכה של התלמידים היהודים בוגרי לימודי הערבית בישראל. אפילו תלמידים בוגרי חמש יחידות בגרות המסוגלים לקרוא ולנתח פעלים, מעידים על עצמם שאינם שולטים במיומנויות בסיסיות נוספות בשפה, בהן יכולות אקטיביות כמו דיבור וכתביה ויכולות פסיביות כמו הבנת הנשמע או הבנת הנקרא.¹⁶

שפת ההוראה בשיעורים והגשת מטלות במסלולים ובתוכניות להוראת ערבית:

בדקנו את היקף השימוש בשפה הערבית במהלך הלימודים במסלולים השונים.

בחמישה מסלולים, באוניברסיטאות ובמכללות, עיקר ההוראה בעברית, ומידת השימוש בערבית לשם הכשרת הסטודנטים להוראה משתנה. בחלק מהמסלולים מדובר בשימוש מוגבל מאוד במסגרת קורס אחד בלבד ובאחרים השימוש מעט יותר רחב. כך במכללת אורנים רואים חשיבות בניהול שיעורי הדיקטיקה בעברית וזאת על מנת להכשיר את הבוגרים הערבים להוראה בסביבה דוברת עברית. הטקסטים הנלמדים כתובים *فصحى* (פוסחא), ערבית ספרותית, אך השפה המדוברת בשיעור היא מה שמכונה *وسطى* (ווסטא), כלומר משלב שהוא בין השפה הספרותית למדוברת. זו השפה הנכתבת והמדוברת למשל באמצעי התקשורת הערביים בישראל ובחלק מן המדינות השכנות, ועל כן מכונה ערבית "סטנדרטית" או "תקשורתית".

בשניים מן המסלולים, ההוראה היא בערבית בלבד. גם כאן תהיה הבחנה דומה בין הטקסטים לשפת השיעור. מסלולים אלו נועדו לסטודנטים ששפת אימם ערבית, והכשרתם מייעדת אותם להוראה בחינוך הערבי לתלמידים שזו שפת אימם. באופן פורמלי יש באפשרותם ללמד גם בחינוך העברי עם סיום לימודיהם, אך בשונה מיתר המסלולים, תלמידים אלו אינם מקבלים כל הכשרה להוראת ערבית כשפה זרה/שנייה לתלמידים שזו אינה שפת אימם ואינם חשופים לערבית בחיי היומיום. מובן שנדרשות לכך מיומנויות הוראה אחרות, ואכן מתווה ההוראה דורש מספר יחידות לימוד העוסקות במכוון בכך במסלולים הרלוונטיים.

¹⁶ מנדל, י. ערו, מ', אבו ראס, ת'. וקרמרסקי ג'. ערבים, יהודים, ערבית: הוראת הערבית בישראל ואתגריה. הוצאת מכון ון ליר בירושלים: תש"ף. 2020.

לוח מס' 1: שפת ההוראה והגשת מטלות בתוכניות ובמסלולים להוראת ערבית

האם מדברים בערבית בשיעורי המסלול? מהי שפת ההוראה והמטלות?	תוכנית ההכשרה
במרבית השיעורים שפת ההוראה היא עברית, למעט בקורסים העוסקים בטקסטים בערבית. שפת ההגשה של המטלות תלויה במרצה ובתלמיד.	החוג להוראת ערבית במכללה האקדמית לחינוך אורנים
לא נמסר מידע.	החוג להכשרת מורים, אוני' בר אילן
בשיעורים הייחודיים למסלול (שאינם השיעורים המשותפים לכל תלמידי תעודת הוראה) מדברים ומגישים עבודות בערבית "תקשורתית", וספיק.	לימודי תעודת הוראה בערבית, ביה"ס לחינוך באוני' תל אביב
מתוך כלל הקורסים בתוכנית, בקורס אחד בלבד שפת ההוראה היא ערבית והמרצה בו ערבייה.	המחלקה ללימודי הוראה, ביה"ס לחינוך באוני' העברית
שפת השיעור והמטלות היא עברית.	המסלול להכשרת אקדמאים להוראת ערבית בביה"ס העל-יסודי במכללת בית ברל
שפת ההוראה והמטלות היא ערבית.	המכון האקדמי הערבי לחינוך במכללת בית ברל
שפת ההוראה היא ערבית "תקשורתית", וספיק והמטלות מוגשות בערבית.	החוג לערבית במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין

לוח מס' 2: יחידות לימוד העוסקות בהוראת שפה זרה מתוך יחידות נדרשות לשם קבלת תעודת הוראה

יחידות לימוד העוסקות בהוראת שפה זרה מתוך יחידות נדרשות לשם קבלת תעודת הוראה	תוכנית ההכשרה
26 ש"ס מתוך 48 ש"ס.	לימודי תעודת הוראה בערבית, ביה"ס לחינוך באוני' תל אביב
חמישה קורסים הנלמדים במסלול (ארבעה מתוכם הם קורסי חובה) מתמקדים בהוראת שפה זרה. ¹⁷	המחלקה ללימודי הוראה, ביה"ס לחינוך באוני' העברית
6 ש"ש מתוך 26 ש"ש.	החוג להכשרת מורים, אוני' בר אילן
7 ש"ש מתוך 52 ש"ש.	החוג להוראת ערבית במכללה האקדמית לחינוך אורנים
9 ש"ש מתוך 50 ש"ש.	המסלול להכשרת אקדמאים להוראת ערבית בביה"ס העל-יסודי במכללת בית ברל
המסלול מכשיר מורים להוראת ערבית כשפה ראשונה.	המכון האקדמי הערבי לחינוך במכללת בית ברל
המסלול מכשיר מורים להוראת ערבית כשפה ראשונה.	החוג לערבית במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין

ב. מספר בוגרי המסלולים להוראת ערבית כשפה שנייה

הגדרת הצורך במספר המורים לעתיד

כדי להתחיל לסמן תוואי לפתרון סוגיית המחסור במורים להוראת השפה הערבית בחינוך העברי, יש צורך בתמונה מדויקת של מספר המסיימים במסלולים הרלוונטיים באוניברסיטאות ובמכללות בשנים האחרונות; תמונת מצב כזו תאפשר הבנת מגמות, תכנון וקבלת החלטות בידי קובעי מדיניות במוסדות המכשירים, במל"ג ובמשרד החינוך.

¹⁷ מספר יחידות הלימוד הנדרשות מכל סטודנט במסלול משתנה בהתאם לנקודת המוצא שלו בתחילת לימודי התעודה.

עמותת סיכוי סקרה נתונים מן השנים 2011 ועד השנה הנוכחית. מנתונים אלה עולה כי מספר המורים לערבית בחינוך העברי עומד על כ-1,300 מורים ובשנה הנוכחית אף הצטמצם ל-1,197. כאשר לא יותר מ-16% מתוכם דוברי ערבית שפת אם.¹⁸ לשם השוואה, בשנים אלו צפה הלמ"ס גידול של כ-140,000 תלמידים בכלל החינוך העברי¹⁹ ובהתאמה לצפי זה, הגידול למעשה במספר כלל המורים מאז שנת תשע"א עומד על ממוצע של 3% בשנה.²⁰

מבדיקה שערכנו לצורך נייר מדיניות זה גילינו כי בשנים 2013-2019 בכלל המוסדות להכשרת מורים לערבית כשפה שנייה בישראל הוכשרו בסך הכול 492 סטודנטיות וסטודנטים. בכמה תוכניות ניכרת עלייה במספר הלומדים (בראשן האוני' העברית, וכן אוני' תל אביב ומכללת דוד ילין) אך המספר הכולל אינו מעיד על מגמת עלייה. מלכתחילה המספר הנתון ב-2012 העיד על מחסור במורים, ומאז לא הייתה כל עלייה במספרים ממשיים, ובוודאי לא בהתאם לגידול הטבעי המצופה. למעשה, היציבות במספר הסטודנטים מעידה על נסיגה בביקוש או במחסור שהולך וגדל.

תמונת המצב במספרים, לפי מוסד

הנתונים שלהלן מבוססים על מידע שסיפקו לנו המוסדות המכשירים. למיטב ידיעתנו הוא אינו מרוכז במאגר כלשהו בידי משרד החינוך או המל"ג. בשנים 2013-2019 סיימו 492 בוגרים את מסלולי ההכשרה להוראת ערבית כשפה שנייה. אין בידינו נתונים המשקפים כמה מהם עדיין מורים בפועל.

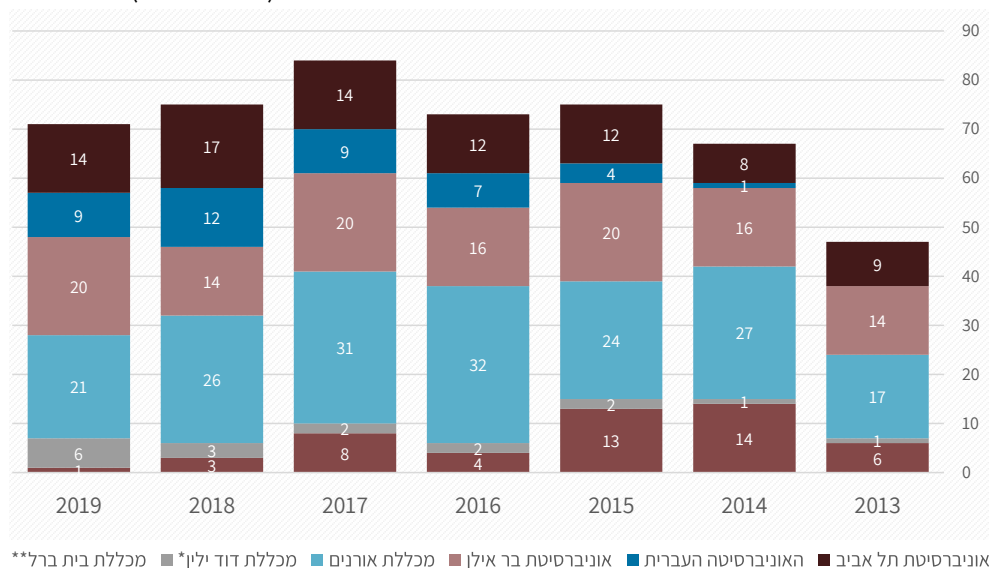

¹⁸ בליקוף, מ'. לימוד ערבית בחינוך העברי. עמותת סיכוי: 2018, עמ' 25. וכן תשובת הממונה על יישום חוק חופש המידע לבקשת עמותת סיכוי מיום 24 במאי 2021.

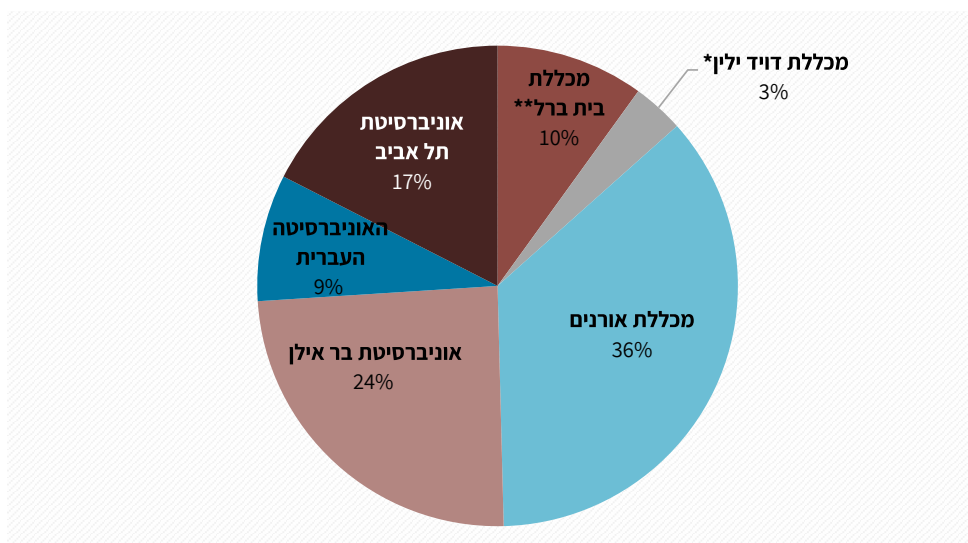
¹⁹ מעגן, ד', מופאק, ס' ומישיל ס'. תחזית סטטיסטית למערכת החינוך לשנים 2013-2019. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: 2013.

²⁰ מתוך נתונים כלליים על המורה בישראל הלמ"ס מרץ 2020 שאסף מרכז המחקר והמידע של הכנסת עבור ועדת החינוך, התרבות והספורט ב-14 ביולי 2020.

לוח מס' 3: מספר בוגרי המסלולים באוניברסיטאות ובמכללות האקדמיות להכשרת מורים להוראת ערבית כשפה שנייה על פי שנת סיום המסלול (2019-2013)

לוח מס' 4: אחוז מסיימי ההכשרה להוראת ערבית כשפה שנייה על פי מוסד מכשיר, בשנים 2019-2013

*סטודנטים שסיימו את החוג לערבית בשנה המדוברת והתמחו בהוראת ערבית בתוכנית רב-גילאית, דבר המאפשר להם ללמד בבתי ספר דוברי עברית כשפה שנייה.

** מסלול לדוברי עברית שפת אם.

כפי שהוזכר קודם, במקביל למחסור הקיים במורים להוראת ערבית בחינוך העברי, בחינוך הערבי נוצר בשנים האחרונות מצב של עודף במורים, ובכלל זה 912 מורות ומורים המתמחים בהוראת השפה הערבית כשפה ראשונה – שפת אם.²¹

ג. מעורבות אנשי סגל ערבים במסלולים להכשרת מורים לערבית – בכתבת התוכנית ובהוראה

מכלל המרצים במוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל, כ-2% בלבד הם ערבים,²² ונוכחותם דלה גם כשמדובר במסלולי ההכשרה להוראת ערבית כשפה שנייה. היעדרם ואף הדרתם ההיסטורית של אנשי חינוך ומחקר ערבים מהובלת התחום נדונו לעומק בספרו של ד"ר יונתן מנדל: "... הם לא נתפסו כמומחים שביכולתם לתרום לדיונים מקצועיים בנושא ובוודאי לא כמי שיכולים להוביל אותם."²³ מחקרו מבהיר כיצד נוצרה המציאות שבה השפה הערבית הפכה לאמצעי מפריד ומרחיק בין ערבים ליהודים בישראל, במקום לשמש כגשר ושער לתרבות הערבית.

תהליך המיפוי שערכנו מלמד כי במסלולים להכשרת מורים לערבית כשפה שנייה באוני' תל אביב, אוני' בר אילן ובמכללת בית ברל לא מלמדים אנשי סגל ערבים. במכללת אורנים מלמדים שני מרצים ערבים את קורסי השפה והספרות הערבית. ראשת המסלול באוניברסיטה העברית היא ערבייה. בתוכניות ההכשרה במכללת דויד ילין ובמכון הערבי של מכללת בית ברל מלמדים בעיקר מרצים ערבים.²⁴

במהלך לימודיהם סטודנטים חשופים למרצים רבים, ואין לנו אפשרות לאמוד את יחס המרצים הערבים ביחס לכלל המרצים שיפגשו הסטודנטים. עם זאת, מן הנתונים שהוזכרו כאן ומאחוז מסיימי ההכשרה בכל אחד מן המוסדות הנ"ל בשנים 2013-2019 עולה כי לפחות 51% מבוגרי המסלולים להכשרת מורים להוראת ערבית כשפה שנייה לא למדו עם מרצה ערבי במהלך לימודיהם.

²¹ ינינגר, א'. [השתלבות עובדי הוראה ערבים במערכת החינוך](#). מרכז המחקר והמידע, הכנסת: תשפ"א-2020.

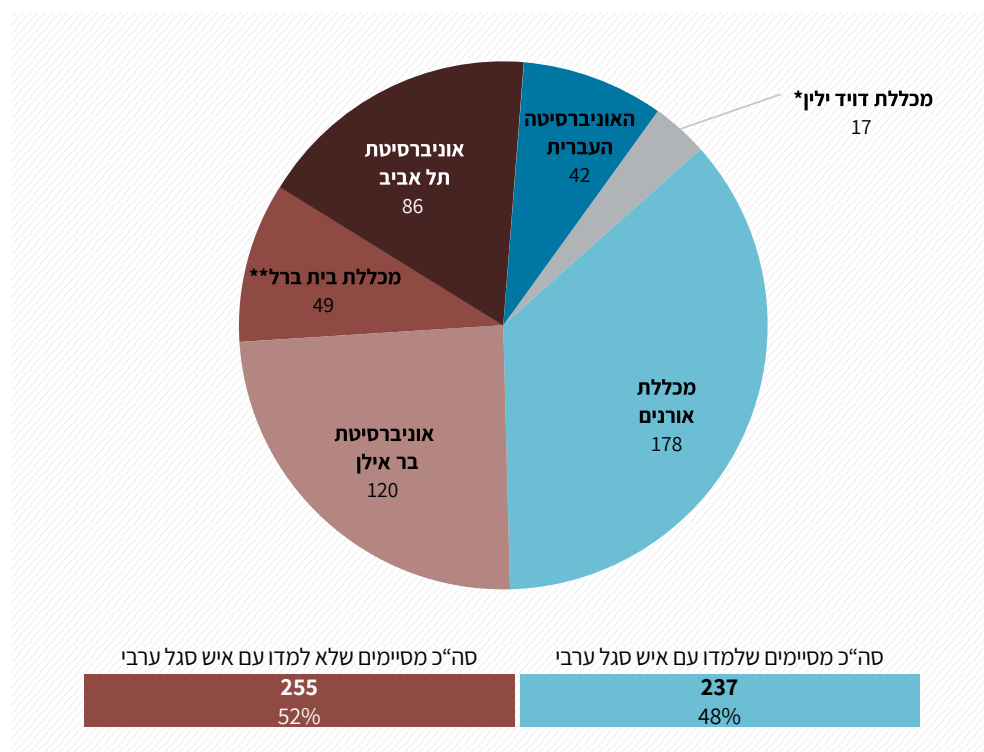
²² בשנת הלימודים 2011-2012 לימדו באוניברסיטאות ישראל 4,665 מרצים בכירים, מתוכם 4,583 יהודים ו-82 ערבים (1.75%). מתוך: עלי, נוהאד, [ייצוג האזרחים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה](#), עמותת סיכוי: 2013. ההערכה היום עומדת על כ-2%. כך למשל נ' עלי ור' דעאס, [השכלה גבוהה בקרב המיעוט הערבי בישראל- ייצוג, מיפוי, חסמים ואתגרים](#), רסלינג: 2018.

²³ מנדל, י'. [שפה מחוץ למקומה – אוריינטליזם, מודיעין והערבית בישראל](#). מכון ון ליר בירושלים והוצאת הקיבוץ המאוחד: תש"ף. עמ' 226.

²⁴ בדוד ילין תלמידים יהודים מקבלים הנחיה פדגוגית מאנשי סגל יהודים, וכן ישנם מורים יהודים שמלמדים נושאים שאינם ערבית.

נדגיש כאן כי להדרתם של אנשי חינוך ומחקר ערבים יש מחיר בכל הנוגע לתפיסת המקצוע, שכן דומיננטיות מובהקת כל כך של יהודים בתחום משמרת נקודת מבט חיצונית על השפה הערבית, גם כאשר מגיעים אליה מתוך אהבת הלשון והתרבות ורצון להכרת השכן. מרצים ומדריכים פדגוגיים ערבים יוכלו להשפיע על תוכנית הלימודים וההכשרה באופן שיוסיף **זווית חיונית של היכרות מבפנים עם השפה כשפת חיי יומיום הקשורה בתרבות וגיאוגרפיה, וכן שיהיו מודל לחיקוי עבור הסטודנטים הערבים והיהודים**. היעדרם של חברי סגל ערבים בהכשרות המורים פוגע במסוגלות של המורים לעתיד – ערבים כיהודים – לעמוד בהתוויית משרד החינוך שעל פיה על אזרחי המדינה להכיר את השפה הערבית ואת תרבותה.

לוח מס' 5: אחוז מבוגרי המסלולים להכשרת מורים להוראת ערבית כשפה שנייה אשר למדו עם מרצה ערבי במהלך לימודיהם.

*סטודנטים שסיימו את החוג לערבית בשנה המדוברת והתמחו בהוראת ערבית בתוכנית רב-גילאית, דבר המאפשר להם ללמד בבתי ספר דוברי עברית.

** מסלול לדוברי ערבית כשפת אם.

מסלולי הכשרת המורים להוראת ערבית יכולים להוות גשר שיחזק את החיים המשותפים בישראל למרות מעמד השפה הערבית היום, הנתפסת כשפה רחוקה ואף מאיימת עבור רבים מהיהודים בישראל. במרבית המסלולים שנסקרו, לומדים יחד ערבים ויהודים כבר עתה. נוכחות משולבת זו יכולה לזמן אינטראקציות והתנסויות חינוכיות חשובות, ובכך להפוך לנכס עבור המורים לעתיד, הן עבור הסטודנטים הערבים שיקבלו כלים להתמודד בכיתה ובבית ספר יהודי, והן עבור הסטודנטים היהודים שיקבלו כלים טובים יותר עבורם ועבור תלמידיהם, שפגשו מעט מאוד ערבים בחיי היומיום, אם בכלל.

בהצהרת הכוונות של משרד החינוך באשר להוראת הלשון הערבית בחינוך העברי, נכתב כי לידיעת השפה הערבית בישראל נודעת חשיבות רבה, ובשל כך נקבעה בשנת 1995 חובת לימוד ערבית כשפה זרה שנייה בכיתות ז'-ט'. תוכנית הלימודים להוראת השפה הערבית לחטיבת הביניים ולחטיבה העליונה קובעת כי אחת ממטרות הלימוד המרכזיות היא טיפוח מיומנויות תקשורתיות בשפה הערבית, ובכלל זה הבעה בעל פה ובכתב. מסלולי ההכשרה להוראת ערבית כשפה שנייה מתבססים על תוכנית הלימודים של משרד החינוך, לכן התכנים הנלמדים בהם מהווים, בד בבד, מראה וקטליזטור של המתרחש בחטיבות הביניים והתיכונים.

ההמלצות המופיעות בפרק זה מתבססות על ממצאי המיפוי ומופנות לגורמים המשפיעים על מסלולי ההכשרה להוראת ערבית כשפה שנייה: משרד החינוך, המועצה להשכלה גבוהה והמוסדות המכשירים. לנוכח הפערים שעליהם מצביעה הסקירה, דרושה פעולה משותפת של כל הגורמים הללו על מנת להביא לשינוי משמעותי בתהליך ההכשרה של המורים לערבית, וכך לקדם ולשפר את הוראת הערבית בבתי הספר בחינוך העברי.

המלצות המופנות למשרד החינוך

טיפול במחסור במורים להוראת השפה הערבית כשפה שנייה

- יש להיערך לטיפול במחסור במורים בטווח הקרוב והרחוק. לצורך כך יש לקדם מעקב ובקרה אחר מספר המורים החדשים באמצעות הגברת שקיפות והעברת מידע מדויק בין המוסדות להשכלה גבוהה, המל"ג ומשרד החינוך בכל הנוגע למספר מסיימי תעודת הוראה בכל שנתון.

- יש להציב יעד ברור למספר המורים שיש להגיע אליו בתוך 3, 5 ו-10 שנים.

- בהתאם ליעד זה יש ליצור תוכניות עידוד להוראת ערבית כשפה שנייה בעזרת תכנון אסטרטגי של הכשרת המורים, קולות קוראים להסבת אקדמאים ועוד.
- שימוש מושכל בעודף המורים הערבים המתמחים בהוראת ערבית להשלמת המחסור במורים בחינוך העברי. כך למשל, בניית מערכת מקיפה של הסבה להוראת ערבית כשפה שנייה, כולל הכנה וליווי למורים ערבים שיעבדו לראשונה בחינוך העברי,²⁵ וכן הכנה, עידוד וליווי של מנהלי בתי הספר הקולטים בחינוך העברי.

הצבת יעדים איכותניים למסלולי הכשרת המורים

- **הוספת תנאי לקבלת רישיון הוראה למורים המתמחים בשפה הערבית** – בחינת סף בערבית דבורה. אנו סמוכים ובטוחים ששינוי זה יקרין על לימודי התואר ועל קורסי ההוראה שיכוונו גם להכשיר את הסטודנטים לדבר בערבית.
- **ככלל, לנוכח הפערים בידע השפתי של המורים שערבית אינה שפת אימם מומלץ להעמיק ולהרחיב את ההשתלמויות המקצועיות על מנת לחזק את מיומנויות ההוראה באמצעות שפת היעד – השפה הערבית.**
- **מעורבות אנשי חינוך ומחקר ערבים בגיבוש תוכנית הלימודים** באופן שיוסיף זווית חיונית של היכרות מבפנים עם השפה כשפת חיי יומיום הקשורה בתרבות, וגיאוגרפיה.
- **גיבוש תוכנית לימודים עדכנית** – מערכת הכשרת המורים ומערכת החינוך משקפות זו את זו. מהלך משלים לכל ההמלצות שהוזכרו כאן יהיה חייב לכלול שינוי במיקוד תוכנית הלימודים בבתי הספר, כך שתהיה מכוונת לרכישת יכולות מעשיות לתקשורת בין אישית ונגישות לתרבות הערבית. נציין כאן בשנית כי בשנת 2020 התפרסם דוח מקיף ובו הצעה לתוכנית חדשה אשר לקחו בו חלק מספר גדול של חוקרות וחוקרים ערבים ויהודים יחד עם ועדה ציבורית רחבה²⁶.

בשנת 2006 נערך ביוזמת המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך מחקר הערכה לקראת גיבוש תוכנית לימודים חדשה לשפה הערבית בחינוך העברי.²⁷ הגיעה העת לגיבוש תוכנית עדכנית המכוונת לארבע מיומנויות התקשורת: דיבור, האזנה, כתיבה

²⁵ בדומה למה שנעשה בתוכנית "משלבים ומשתלבים" – תוכנית שילוב מורים מהחברה הערבית בבתי ספר עבריים מטעם משרד החינוך, המשרד לשוויון חברתי ומכון מרחבים.

²⁶ מנדל, י. ערו, מ., אבו ראס, ת. וקרמרסקי ג'. ערבים, יהודים, ערבית: הוראת הערבית בישראל ואתגריה. הוצאת מכון ון ליר בירושלים: תש"ף – 2020.

²⁷ אדווה היס-יונס ושירה מלכא, [לקראת פיתוח תוכנית לימודים בערבית לחטיבת הביניים ולחטיבה העליונה במגזר היהודי – מחקר הערכה](#), משרד החינוך – המזכירות הפדגוגית, האגף לתכנון ולפיתוח תוכניות לימודים ומכון הנרייטה סאלד, המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות, 2006.

וקריאה, כולל התאמת הבחינות המעצבות לאורך שנות הלימודים ובבחינות הבגרות.

עידוד וחיזוק מוטיבציה בקרב מנהלי בתי הספר ותלמידיהם

- הסברה והעלאת קרנו של המקצוע באמצעות השתלמויות למנהלי בתי ספר.
- **הוספת תמריצים לבתי הספר ולרשויות מקומיות** - למשל באמצעות קביעת יום השפה הערבית במערכת החינוך, עידוד הבאת מרצים ערבים (שחקנים, אמנים, משוררים) לבתי הספר, תחרויות ערבית, תמיכה בפעילויות לא פורמליות המכוונות ללמידת השפה כשפה האזרחית.

המלצות המופנות לאוניברסיטאות ולמכללות בעלות מסלולים ותוכניות להוראת ערבית כשפה שנייה

טיפול במחסור במורים להוראת השפה הערבית כשפה שנייה

- יש להציב יעד ברור למספר הבוגרים שיש להגיע אליו בתוך 3, 5 ו-10 שנים. בהתאם ליעד זה יש ליצור תוכניות עידוד להוראת ערבית כשפה שנייה.
- גיוס סטודנטים פוטנציאליים מקרב אוכלוסיית המורים לערבית בחינוך הערבי (אוכלוסייה הסובלת משיעור גבוה של אי העסקה במקצוע ההוראה)²⁸, באמצעות הקמת תוכניות הסבה ממוקדות וייעודיות להכשרה להוראה בחינוך העברי.

קידום שילוב סגל ערבי במסלולי הוראת ערבית

- יש לפעול להכשרת מדריכים פדגוגיים ערבים להוראת ערבית כשפה זרה שנייה בהנחיית הקורסים המעשיים עבור החינוך העברי.
- קביעת יעדים לשילוב מרצות ומרצים ערבים כחלק מתהליכי התכנון הפדגוגי ובהוראה במסלולים.
- הוספת הרצאות אורח של אנשי חינוך וספרות ערבים במוסדות שעדיין אין בהם איש סגל ערבי, באופן שיבטיח שכל סטודנט שהוכשר להוראת ערבית כשפה שנייה נחשף למרצים ערבים במהלך לימודיו.

²⁸ משרד מבקר המדינה. [דוח ביקורת שנתי 69 ב'](#): מאי 2019.

יש לעסוק באופן מכוון ביחסי הכוח בין ערבים ויהודים בישראל והיכרות תרבותית הדדית כחלק מהכשרת המורים לעתיד.

המלצות המופנות למועצה להשכלה גבוהה

כאמור, עיקר ההוראה במסלולי ההכשרה להוראת ערבית כשפה שנייה באוניברסיטאות ובמכללות ובחוגים לשפה וספרות ערבית באוניברסיטאות נעשה בעברית. מכיוון שאינם נדרשים לכך במסלולי ההכשרה, מסיימים פרחי ההוראה את לימודיהם כשהם חסרים מיומנויות תקשורת הולמות להוראת ערבית כשפה שנייה. לטובת שינוי מציאות זו אנו ממליצים:

- לשנות את רציונל הפעילות של המסלולים להכשרת מורים לערבית כשפה שנייה, באופן שיגדיר כמטרה מרכזית את יכולתם של המורים בכיתות לתרגל עם תלמידיהם את ארבע מיומנויות השפה, כולל דיבור וכתובה.
- לקדם שילוב למידה בערבית בתהליך ההכשרה של הסטודנטים להוראת ערבית כשפה שנייה, כדי שהסטודנטים יוכלו לתרגל ולשכלל את מיומנויות השפה שלהם.
- לחזק שילוב בין מסלולי ההכשרה להוראת השפה הערבית ובין המחלקות לשפה וספרות ערבית במוסדות המכשירים. בדומה להמלצות המל"ג²⁹ באשר למסלולי ההכשרה להוראת השפה האנגלית, יש לפעול מתוך הכרה כי מסלול משולב מאפשר חיבור עמוק ומקיף בין השפה והתרבות הנלמדות לבין הכשרתם המעשית של פרחי ההוראה.
- יש לנצל את מספרם העודף של המורים לערבית בחינוך הערבי²⁹ ולעודד הקמת מסלולי הסבה למורים דוברי ערבית שפת אם להוראה בחינוך העברי. מסלול הסבה ייעודי כזה יאפשר הן עמידה בהתוויית משרד החינוך למקצוע והן חיזוק המחלקות והמסלולים הרלוונטיים באוניברסיטאות ובמכללות.

²⁹ משרד מבקר המדינה. [דוח ביקורת שנתי 69 ב'](#): מאי 2019.